لیۆنی ئەفریقی کێ بوو؟

هیوا شەمسی بورهان
لیل (فەرەنسا)

ناوە سەرەکییەکەی "حەسەن بن محەمەد وەززان" بووە، چونکە باوکی بە قـەپان باری خـەڵکی دەکـێشـا. لە دەوروپشـتی سـاڵی ١٤٨٩ی زایینیـدا لە شـاری گرانادا (غـرناتە) لەدایک بووە. خـاڵی لەنێـو عـەرەبەکـانی ئەندەلووسـدا پیـاوێکی ناسـراو و بەڕێز بووە. کـاتێک سـاڵی ١٤٩٢ موسوڵمان نەیانتوانی بەرانبەر بە هێرشی ئیسپانیاییەکان بەرگری بکەن و شاری گرانادا تەسلیمی کاتۆلیکەکان بوو، کەسوکاری ناچار بوون ئیسپانیا بەجێ بێڵن و پەنا بەر وڵاتی مەغریب ببەن، ئینجا لە شاری "فـاس" نیشـتەجێ بوون و حەسەنیان لەوێ وەبەر خوێندن نا. حەسەن بە هۆی زیرەکی و وشیاری زوو فێری هەموو وانەکانی ئەو سەردەمە لە خوێندنەوەی قورئان و ئەدەبی عەرەبی و ماتماتیک و جوگرافیا و...تاد بوو.

کاتێک تەنیا حەڤدە ساڵ دەبێ شای شاری فاس خاڵی ڕادەسـپێـرێ تا وەک باڵوێز بچێـتە لای ئیـمپـراتۆری ڕۆژئاوای ئەفـریقـیـا "ئەسکیـا مـحـەمـەد توورە" کـە دەسـتەڵاتەکەی چەندان وڵاتی ئەمڕۆی وەک سەنیگال و مالی و مۆریتـانیای دەگرتەوە. ئەو سەفەرە بۆ حەسەنی لاو بوو بە هەوێنی ژیانێکی پڕ لە گەڕان و ماجەرا. لەو سـەفـەرەدا فـێـر بوو کـە چۆن وەک پیـاوێکی بەوەج و باڵوێزێک بجووڵێتەوە و لە باکووری (مەغریب)ڕا هەتا شاری "تۆمبۆکتوو" (Tombouctou)ی بە نێو شاخوداخ و بیابان و دارستـاندا بڕی. هەر لەو سەفـەرەشدا بوو کە ئەمیری شارێکی مەغریب (وارزازات) ژنێکی یەخسیری پێـشکێش دەکا و دەبێـتە یەکەم ژنی. ئەو سەفـەرە بە گـشـتی چاوی حەسـەنی بەسـەر دنیـادا کردەوە و چێـژی بازرگانی خستە نێو دڵی.

ئەگـەرچی هەم خـۆی و هەم خـاڵی نێـوانیـان دەگـەڵ

حوکمڕانی فاس خۆش بوو، چەند ساڵ دوای کۆچی دوایی خاڵی دەکەوێتە بەر ڕق و قینی شا و ناچار دەبێ فاس بەجێ بێڵێ، بۆیە ساڵی ١٥١٢ کاتێک فاتمەی خاڵۆزای کە ژنی دووەمی دەبێ و لە کاتی منداڵ بوونیدا دەمرێ، بارگە و بنەی تێکدەنێ و دیسان دەچێتەوە تۆمبۆکتوو، لەوێرا پەرەوازەی قاهیرە دەبێ. چەندان ساڵ لە قاهیرە لە ماڵی مەسیحییەکی قیبتیدا بەخۆشی دەژی و بۆ جاری سێیەم ژنێکی چەرکەس بە ناوی "نوور" دەخوازێت. بەداخەوە دیسان ژیانی خۆشیان درێژخایەن نابێ و سوڵتان سەلیمی یەکەم هێرش دەکاتە سەر سووریا و میسر و ساڵی ١٥١٧ "تومان بای" لە قاهیرە لە سێدارە دەدەن و کۆتایی بە دەستەڵاتی "سوڵتانە مەملووکەکانی میسر" دێنن. حەسەن کوڕی محەممەدی وەززان دیسان ناچار دەبێ بەرەو مەغریب بگەڕێتەوە. ئەم جارە بۆ ماوەیەک لە لای خوشک و زاواکەی لە جەزایر دەژی.

ساڵی ١٥١٨ بڕیار دەدات بچێت حەج بکات، ئینجا بە میسر و دەریای ڕەشدا دەچێتە مەکە و مەدینە و لە گەڕانەوەدا کاتێک دەگاتە دوورگەی "جربە" لە وڵاتی توونس، دزێکی دەریایی ئیتاڵی دەیدزێ و دەیباتە ئیتاڵیا و لەوێ بە پاپای ئەو سەردەمەی پێشکەش دەکا، واتە لیۆنی دەیەم (X Leon)، ئیتر حەسەن لە تەمەنی ٣٩ ساڵیدا ژیانێکی تازە دەست پێ دەکا و دەیکەنە مەسیحی و پاپا نازناوی خۆی پێ دەبەخشێ، بەڵام چونکە بە ڕەگەز خەڵکی باکووری ئەفریقیا دەبێ پێی دەڵێن لیۆنی ئەفریقی.

لە ڕۆما فێری زمانی ئیتاڵی و تورکی دەبێ و بۆ خۆیشی قەشە و کاردینالان فێری عەرەبی دەکا. دواتر دەزانێ کە هۆی دزین و هێنانەکەی بۆ ڕۆما ئەوە بووە کە کڵێسەی ڤاتیکان بە هۆی ترس لە بزووتنەوەی پرۆتێستانان لە ئەورووپا و پەرەسەندنی دەستەڵاتی عوسمانییەکان لە دنیادا هەستی بە لاوازی کردووە و ویستوویەتی عەرەبێکی خوێندەوار بکاتە پیاو و باڵوێزی خۆی تا بتوانێ خۆی لە سوڵتان سولەیمانی عوسمانی نزیک بکاتەوە.

ئەوەی دەبێتە هۆی مانەوەی ناوی لیۆنی ئەفریقی، بەتایبەتی لە مێژووی ڕۆژئاوادا، ئەوەیە کە لە دەوروبەری ساڵی ١٥٢٥دا لە سەر داوای پاپا، لیۆن کتێبێکی بە نرخ بە شەش بەرگ لەسەر مێژوو و جوگرافیای باکووری ئەفریقیا بە دوو زمانی ئیتاڵی و عەرەبی دەنووسێ. ئەو کتێبە کە چەندان ساڵ لای ڕۆژئاواییەکان سەرچاوەیەکی ناسین و خەیاڵ کردنەوە سەبارەت بە ئەفریقیا بوو، تەنانەت باسی دابونەریتی دانیشتووانی ناوچەکانیش دەکا، بێ ئەوەی هیچ زانیارییەک لەسەر هێز و توانایی سەربازییان بداتە دەست خوێنەر، چونکە لیۆن دەیزانی لەوانەیە نووسراوەکەی بۆ شەڕ و لەشکرکێشی بەکار بهێنرێ و ژیانی خەڵکی تووشی ناخۆشی و دەربەدەری بکا. ئەو لەو ڕۆژەڕا بە منداڵی ناچار بوو زێدی خۆی لە گرانادا بەجێ بێڵێ، لە هەموو شوێنێک خۆی وەک ڕێبوارێک دەدی، بۆیەش هێندە لە سەفەر کردن و گەڕان بە وڵاتاندا ئازا بوو. ناوی بابەتەکەی "شرۆڤەی ئەفریقیا"، یان "مێژووی تێکەڵ بە جوگرافیای ئەفریقیا"یە.

بەداخەوە ئەو کەسایەتییە زانایە، تەنانەت لای خەڵکی مەغریبیش زۆر کەس نایناسێت. من پێم وایە تەنیا و تەنیا، چونکە موسوڵمان بووە و دوایی بووەتە فەلە، ئەگەرچی قەزاوقەدەر ئەو شتەی بەسەردا سەپاندووە. ئەمین مەعلووف نووسەری فەڕەنسی بیۆگرافییەکەی

تابلۆیەک کە بە ڕواڵەت وێنەی لیۆنی ئەفریقی نیشان دەدات(١)

کــــردووەتـه ڕۆمـــــانێک و بـه قـــەڵەمی خــــۆی نەخشاندوویەتی[٢]. لە بەشێک لەو ڕۆمانەدا لیۆن ئاوا تاقــە کــوڕی خــۆی "جــۆزێپێ" (یووسف) بە نــووســراو دەدوێنێت:

«من حەسەن کوڕی محەممەدی وەززان، من ژان- لیـۆنی ئەفریقی کە بە دەستی سەرتاشێک سوننەت کرام و لەسەر دەستی پاپێک کرامە فەلە، پێم دەڵێن ئەفریقی، بەڵام نە خەڵکی ئەفریقیام، نە ئەورووپا و نە عـەرەبسـتـان، لە هیچ وڵاتـێـک و شـــارێـک و هـۆزێـک ڕا نـایـەم. مـن کــــوڕی ڕێگام، کــاروان نـیــشــتـمــانه و ژیانم لە کــتــوپڕترین سەفەرەکان پێکهاتووە، لە زاری منەوە گوێت لە عەرەبی، تورکی، ئـیـسـپـانی، بەربەر[٣]، عـیـبـری، لاتینی و ئیتاڵی دەبێت، هەموو ئەم زمانانە زمانی منن، بەڵام من هی شـتـاقـیـان* نیم!؟ من تەنیـا هی خـودا و عـەرزم و لە ڕۆژێکی داهاتوودا دەگەڕێمەوە باوەشیان.

کوڕم! لە هەر کوێ بژی خەڵکانێک هەن کە دەیانەوێت نێو کەوڵ و دوعـاکانت بپشکنن... چ موسـوڵمـان بی چ فــەلە، یان جــوولەکــە، ئەوان دەبێت وەک چۆنی هەی وەرتـگرن، یان لە دەســتـت دەن. کــاتێک دیتت بیــری خەڵک بۆ تۆ کورت و تەسکە، بە خۆت بڵێ کە عـەرزی خوا پان و بەرینە و دڵ و دەستەکانیشی ئاوەڵایە. قەت لە ڕۆیشتن مــەترسێ بۆ ئەوپەڕی دەریاکـــان، بۆ ئەو دیوی سنوورەکان، بۆ وڵاتانی جۆر بە جۆر و بۆ نێو بیروباوەڕی جیـاوازدا». بە پێی مـێــژوو لیــۆنی ئەفـریقی لە ســاڵی ١٥٣٥دا لە توونس لای کــەســوکـــاری کــۆچی دوایی کردووە.

تێبینییەکان:

١- سەرچاوەی هەردوو وێنە ماڵپەڕی ویکیپیدیایە.

٢- ڕۆمــــانی "africain Leon" بە قـــەڵەمی ئەمین مـــەعلووف، چاپی ١٩٨٦ لە چاپخـــانەی ژان-کلۆد لەتێس، فــەڕەنســە. بۆ نووسـینی ئەم وتارە لە ڕۆمـــانی ناوبراو کـەڵکم وەرگــرتووە و بۆ زانیـــاریی زیاتر لەبارەی نووســەرەکــەی بڕوانە: گۆڤاری ڕامان، ژ ٤٣٢، لل ٨٨-٩٠.

٣- بەربەر (berere): ڕەگەز و زمانی خەڵکی مەغریب بەر لە هاتنی عەرەبان.

*** شتاق: هیچ کام.**

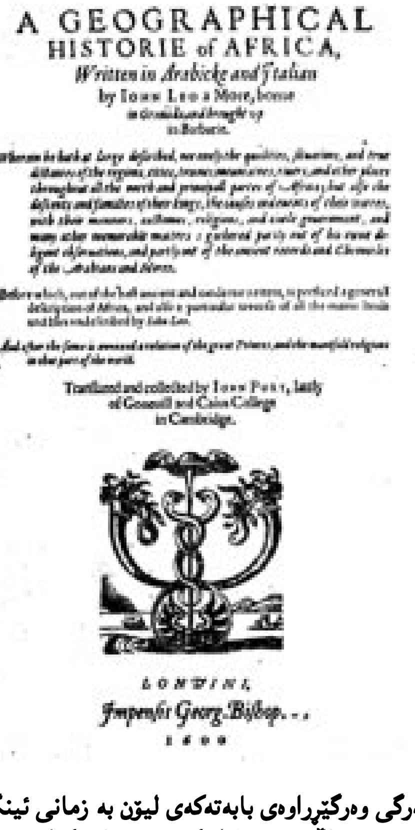
A GEOGRAPHICAL
HISTORIE of AFRICA,
Written in Arabicke and Italian
by Iohn Leo a More, borne
Translated and collected by Iohn Pory, lately
of Gonevill and Caius College
in Cambridge.
LONDINI,
Impensis Georg. Bishop...

ڕووبەرگی وەرگێڕراوەی بابەتەکەی لیۆن بە زمانی ئینگلیزی کە ساڵی ١٦٠٠ لە کەمبریج چاپ کراوە